

DOI 10.36074/grail-of-science.26.08.2022.64

БАТУРИНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО (1794 – 1803 РР.)

Грабовець Альона Іванівна

науковий співробітник

відділу «Палац гетьмана Кирила Розумовського»

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»,
Україна

Анотація. Стаття присвячена детальному вивченню та висвітленню відомостей про життя Кирила Розумовського в Батурині впродовж 1794 – 1803 рр. Відповідно було систематизовано опрацьовані матеріали зазначеного періоду з наступних напрямів: господарська та будівельна діяльність гетьмана, його родина, оточення і повсякденне життя. У дослідженні також розглянуто передумови, час та особливості переїзду Кирила Розумовського на постійне місце проживання до гетьманської столиці, як його свідомого вибору.

Ключові слова: гетьман Кирило Розумовський, Андрій Розумовський, родина, оточення, палацово-парковий ансамбль, Воскресенська церква.

Кирило Розумовського пов'язав з Батурином значну частину свого життя, саме тут відбулося становлення гетьмана і саме тут він провів свої золоті роки. Завдячуючи його наполегливості та клопіткій і продуманій праці у 1750 р. Батурина було надано статус гетьманської столиці, звідки Кирило Розумовський розбудовував українську державу впродовж 14 років свого гетьманування. До Батурина він вперше завітав у 1751 р. і з цього моменту прослідковується нерозривний зв'язок Кирила Розумовського з гетьманською столицею. Після скасування інституту гетьманства, незважаючи на заборони він приїздив до Батурина впродовж другої половини XVIII ст. та проживав у ньому. Відома на сьогодні інформація фіксує його перебування тут у 1776 – 1778, 1781, 1787 – 1788, 1794 – 1803 рр. У даній статті ми детальніше розглянемо період життя гетьмана в Батурині впродовж 1794 – 1803 рр. та узагальнимо наявні відомості з таких напрямків: господарська та будівельна діяльність, родина, оточення, повсякденне життя.

За свідченнями Олександра Васильчикова, сімейного бібліографа Розумовських, гетьман у 1794 р. приїхав до Батурина на постійне місце проживання. Він посилався на лист написаний навесні 1794 р. дійсним таємним радником Петром Завадовським до дипломата Олександра Воронцова: «Кирило Григорович Розумовський поїхав в Малоросію ні для чого іншого, як поховати свої кістки на Батьківщині» (тут і далі – переклад авт.) [1].

Завдяки новим історичним дослідженням здійсненим на основі Віденського архіву гетьманського роду Розумовських, який упорядкувала кандидат історичних наук Світлана Потапенко віднайдена інформація, на основі якої можна припустити, що Кирило Розумовський приїхав у Батурин не в 1794 р., а у 1795 р. У листі гетьмана до сина Андрія від 29 вересня 1794 р. читаємо: «Дай-то Бог, щоб наступної весни свій намір я був у змозі втілити, щоб побувати в Малоросії, куди я і це літо планував поїхати, але не міг виконати частково через моє погане здоров'я, а частково з інших причин, а особливо через погану дощову та холодну погоду, яка до липня місяця тривала». Потім у листі він веде мову про садівника, якого планував виписати саме до Батурина, куди збирався здійснити поїздку: «чи є надія мені мати садівника в Батурині, про якого таке довге листування йде. Я б хотів, щоб був у мене садівник у Малоросії, коли я туди приїду». З цієї цитати стає зрозумілим, що гетьман готувався до переїзду у Батурин та ретельно його продумував. Даний лист був написаний гетьманом із с. Петровське (неподалік Москви), де розташовувалася одна з його садиб. Це в свою чергу є ще одним аргументом, який підтверджує перебування гетьмана поза межами України [2].

З листа Петра Завадовського до Олександра Воронцова від 30 червня 1795 р. дізнаємося, що в той час Кирило Розумовський уже перебував в іншій своїй садибі, яка знаходилася в Почепі: «В Почепі бачив я графа Кирила Григоровича ... Він поїхав туди, щоб в своїй землі поховати кістки» [1].

Збережений лист гетьмана до сина від 23 липня 1795 р. фіксує момент приїзду Кирила Розумовського до Батурина: «Приїхавши сюди, вручив мені вашого листа онук мій (Петро Розумовський), який з Базилевичем прибув сюди першим за мене близько місяця назад». Далі мова йде про повсякденні турботи та про занепад будинку за відсутності господаря: «Тепер я сюди переселився, Гібертовський (управитель українських маєтностей Розумовських) був розгублений. Дім мій став, я теж слабкий і хворий, дрова діставати важко... У такій ситуації я не маю змоги зимувати в ньому. Я відправив свого архітектора Яновського оглянути будинок київський, щоб на зиму в нього заселитися. Якщо ж він буде непридатний, то думаю в Почепі зупинитися». Ймовірніше за все гетьман зиму дійсно провів там, про що засвідчує лист Кирила Розумовського до Андрія від 23 лютого 1796 р. з Почепа: «Я в цьому місці зиму проводжу неабияк» [2]. Після цього він повернувся до гетьманської столиці. Кирило Розумовський відтоді проживав у Батурині в дерев'яному будинку, збудованому на початку гетьманства. Кожного року він здійснював об'їзд своїх маєтностей, а саме в липні 1796 р. відвідав Яготин [3], у грудні цього ж року та червні наступного – Почеп [2].

Господарська та будівельна діяльність. Повернувшись в Україну Кирило Розумовський збудував низку споруд, які визначають образ країни донині [4]. Наприклад, у Батурині він звів прекрасний палацово-парковий ансамбль та Воскресенську церкву, яка є усипальницею гетьмана. Також побудував палац і церкву в Яготині, Почепі, будинки в Києві, Баклані, ряд церков на території сучасних Сумської та Чернігівської областей. Правнук гетьмана Каміло Розумовський з цього приводу зазначав: «За своє життя він побудував стільки, що, мабуть, можна говорити про будівельну манію» [5].

У той час гетьман активно займався господарською діяльністю. Кирило Розумовський здійснив закупівлю новітнього технічного устаткування і таким чином удосконалив суконну та воскову мануфактури в Батурині, а також облаштував млини. У фондах Національного заповідника «Гетьманська столиця» зберігається печатка суконної мануфактури Кирила Розумовського, яка є змістовним свідком промислового розвитку Батурина другої половини XVIII ст. Відомо, що у 1797 р. він виписав іспанських овець із заводу князя Ліхтенштейна та започаткував шовківництво в Яготині [6]. Кирило Розумовський дійсно був гарним господарем, про що засвідчував лікар та мандрівник Отто фон Гун, який у 1805 р. здійснив подорож Україною: «Селяни благословляють пам'ять покійного Гетьмана. Скільки я не їздив по тутешньому краю, скрізь відмічав, що і старі, і малі, і дворяни й прості люди, всі без винятку прославляють його пам'ять і називають ті часи, в котрі він жив, золотими» [7].

Оточення. Разом з гетьманом в Батурині у той час постійно проживали племінниця Софія Апраксіна зі своїм товаришем Михайлом Гудовичем, правнучка Наталії Розумовської Віра Чорбина, домашні робітники в кількості 261 особа та військовий штат, чисельність якого невідома [6]. Проте у 1799 р. згідно розпорядження імператора Павла I військові штати при фельдмаршалах розформували. Відповідно всі генерал-ад'ютанти, флігель-ад'ютанти, ординарці, почесна варта, гайдуки, єгері і гусари залишили Батурин. Про це Кирило Розумовський згадував в своєму листі від 3 жовтня 1799 р. до князя Безбородька: «... по волі його Величності штат і ординарці від мене відпущені і залишився я один» [6].

Стосовно обслуговуючого персоналу гетьмана в історичних джерелах зафіксований наступний випадок, який переконливо характеризує такі особисті якості Кирила Розумовського, як надзвичайна щедрість, кмітливість та весела вдача. Софія Апраксіна, яка у той час завідувала всіма господарськими справами гетьмана склала два списки з переліком необхідних і зайвих домашніх робітників та подала гетьману. Вона вважала, що він несе непомірні витрати на їх утримання. Кирило Розумовський підписав перший перелік, а інший відклав у бік, промовивши: «Я погоджуюся з тобою, що ці люди мені не потрібні. Та все ж спочатку запитай у них: «Чи потрібен їм я? Якщо вони відмовляться від мене, то і я, звісно, зможу без них!» [8]. Чи змінив свою думку гетьман пізніше невідомо, втім дійсний статський радник Ніколаєв, який наприкінці грудня 1799 р. відвідав Кирила Розумовського в Батурині, навів перелік осіб, які постійно проживали разом з ним. Це були: Статер – управитель маєтностей гетьмана, Гун та Дусик - лікарі, син Дусика, Адам - бібліотекар, Флістер - камердинер, Костянтин Сорока – секретар, підпоручник Ришляков – управитель Батуринської економії [6]. Даний склад оточення гетьмана засвідчує його основні пріоритети на ту пору: розвиток та підтримка в належному стані свого господарства, турбота про здоров'я, колекціонерські захоплення, а також наукові та літературні зацікавлення.

Родина. Повсякденне життя Кирила Розумовського урізноманітнювали візити дітей, знайомих, державних діячів. Наприкінці 1798 р. до батька завітали донька Єлизавета та син Олексій [2]. У грудні 1799 р. Кирило Розумовського навідали онучка Марія Кочубей зі своїм чоловіком, товариш гетьмана Петро

Завадовський, дійсний статський радник Ніколаєв. У 1800 р. в Батурині гостювали: у квітні місяці онук Олексій Васильчиков [6], з весни до липня - донька Наталія Загрязька, у серпні – найменший син Іван [4], наприкінці року – онуки: Петро Розумовський, Олександр Апраксін. Варто відзначити, що цілий рік (з грудня 1799 р. до січня 1801 р.) разом з батьком проживав улюблений син Андрій. Перебуваючи в Батурині Андрій Розумовський вів активне листування зі своєю дружиною Єлизаветою Тун. Завдяки ньому дізнаємося про буденне життя гетьмана. О сьомій ранку Андрій прокидався і першим йшов до батька. О другій годині був обід, за яким збиралося 20 осіб. Після цього всі переходили до гостинної, де з півгодини вели розмови, а потім кожен йшов відпочивати до себе в кімнату. О п'ятій годині відбувалося чаювання, гра в бостон. О десятій - вечерея і об одинадцятій всі розходилися відпочивати. Також щоп'ятниці він з батьком сповідувався в церкві [6].

Великою подією у житті Кирила Розумовського стало весілля онучки Варвари з князем Миколою Репніним-Волконським, яке відбулося 12 листопада 1802 р. у домовій церкві гетьмана в Батурині [9]. Восени цього ж року Кирила Розумовського навідав син Лев зі своєю дружиною Марією. Гетьман познайомився з невісткою, яку з часом полюбив усім серцем [4].

Відомо, що Кирило Розумовський вирізнявся гостинністю. Гості, які перебували в гетьмана, іноді залишалися там на кілька тижнів. Кожен мав у своєму розпорядженні житло, слуг, екіпаж для прогулянок тощо. Під час їжі грав оркестр та лунали українські пісні, які так любив гетьман [6].

Повсякденне життя гетьмана. Проживаючи в Батурині Кирило Розумовський любив відпочивати у парку садиби В. Кочубея, яку він викупив у другій половині XVIII ст. Про це свідчить у своїй праці Олександр Васильчиков: «У самому Батурині в саду П.А. Кочубея, званому Кочубеївщина існує ще дубовий пень, на якому, за переказами, любив сидіти Розумовський» [6].

Кирило Розумовський був високоосвіченою людиною, багато читав і цікавився всім, що відбувалося довкола. Про це засвідчує періодична преса, яка надходила до Батурина: «Лондонський кур'єр» (новини), «Журнал Франкфурта» (новини), «Універсальний меркурій» (політика) [10]. Також гетьман мав гарний мистецький смак. Підтвердженням цього є батуринська картинна галерея з промовистим портретним рядом політичної еліти Гетьманщини: Петро Дорошенко, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Семен Палій [11]. Прикрашаючи свої палаци портретами визначних українських діячів він віддавав шану очільникам української держави та їхнім діянням. Водночас це яскраво ілюструє світогляд гетьмана та його державницькі погляди.

Крім того гетьман вів активне листування, особливо зі своїм сином Андрієм. У листах за 1794 – 1799 рр. містяться лише подробиці домашнього життя, хвороб Кирила Розумовського та обговорення справ його синів Петра, Лева і Григорія. Останні листи гетьмана до сина датовані 20 травня і 11 червня 1801 р. У них він знову розповідав про свої хвороби, згадував про освячення нової церкви в Яготині, на яке не зміг приїхати через стан здоров'я, пояснював деякі питання управління землями тощо [12]. На ту пору здоров'я Кирила Розумовського постійно погіршувалося, загострилися хвороби суглобів і йому стало навіть тяжко писати, тому листування вів секретар, а він ставив тільки

підпис. Дійсно, у листі від 20 січня 1801 р. до Андрія зазначено: «із мого підпису ви побачите, як мені тяжко підписувати лист своєю тремтячою рукою». У фондах Чернігівського обласного історичного музею імені В.В. Тарновського зберігається лист гетьмана до сина Лева від 29 липня 1802 р. з його власноручним підписом. З автографа Кирила Розумовського можна зробити висновок, про те, що підпис належить насправді хворій літній людині.

Відтоді гетьман рідко виїжджав з дому, а галасливі зустрічі втомлювали його і він приймав лише близьких друзів та родичів [6]. Діти, а особливо син Андрій, вмовляли батька поїхати на лікування в Європу. Гетьман прислухався до порад і планував здійснити лікувальну мандрівку в Карлсбад (сучасні Карлові Вари) та водночас в одному з листів зазначав: «ніде на цьому світі приємніше час свій проводити, як з вами, мої дорогі діти» [2]. Для здійснення цієї подорожі, на замовлення Андрія Розумовського у Лондоні була виготовлена спеціальна карета, котру в 1802 р. доставили до Батурина. Як виявилось вона була громіздкою та непридатною для поїздки [7]. Таким чином здійснити вояж не вдалося.

У той час гетьман серйозно віднісся до питання вирішення свого спадку. Упродовж 1800 – 1801 рр. він підготував заповіт, який складався з декількох прохань Кирила Розумовського про розподіл його володінь між синами та рідними. Заповіт був юридичного засвідчений у Конотопському повітовому земському суді [14].

Помер Кирило Розумовський у гетьманській столиці, про що засвідчує надпис з надгробку: «Тут спочиває тіло Генерал-фельдмаршала, Сенатора, Дійсного Камергера і орденів російських св. апостола Андрія Первозванного, св. Олександра Невського, Польського Білого Орла і Голштинського св. Анни кавалера, графа Кирила Григоровича Розумовського, який народився 18 березня 1728 року і помер у Батурині 9 січня 1803 року о другій годині після полудня. Він прожив 74 роки 9 місяців і 22 дні». Гетьман був похований у Воскресенській церкві, збудованій на його замовлення в центрі міста [12]. Багате визначними діяннями життя Кирила Розумовського найкраще характеризує геральдичний девіз «Славу примножувати ділами!» Варто також відзначити слова Марії Розумовської, нащадкині гетьмана: «Ця людина вирізнялася скромністю і ніколи не відривалася від народу» [4].

Список використаних джерел:

- [1] Бартенев, П. И. (1870-1897). *Архив князя Воронцова*. (Кн. 12). Москва: Типография А. Мамонтова.
- [2] Потапенко, С. П. (2018). *Віденський архів гетьманського роду Розумовських*. (Т. 1). Київ: Інститут української археографії ім. М. С. Грушевського НАН України.
- [3] Blum, K. L. (1858). *Ein Russischer Staatsmann. Des Grafen Jacob Joh. Sievers Denkwürdigkeiten zur Geschichte Russlands*. (Bd. 4). Leipzig und Heidelberg.
- [4] Розумовська, М. А. (2015). *Розумовські. Родина при царському дворі*. Київ: «Темпора».
- [5] Rasumovsky, K. L. (1913). *Aus alten zeiten. Graf Kirill Grigoriewitsch Rasumovsky. 1728–1803. Ein gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine*. Halle.
- [6] Васильчиков, А. А. (1880). *Семейство Разумовских*. (Т. 1). Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича.
- [7] Гун, О. В. (1806). *Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию в осени 1805 года*. (Ч. 2). Москва: в типографии Платона Бекетова.

- [8] Бантыш-Каменский, Д. Н. (1840). *Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов. (Ч. I)*. Санкт-Петербург: в типографии 3-го деп. Мингосимуществ.
- [9] Яценко, Е. Л. (2007). *Воспоминания княжны Варвары Николаевны Репниной (1808—1839)*. Москва: Студия ТРИТЭ. Вилучено із <http://feb-web.ru/feb/rosarc/rag/rag-283-.htm?cmd=p>
- [10] Олійник, А. В. (2020). Періодична преса на книжковій полиці Кирила Розумовського. *Слово Гетьманської столиці. (79), 7*.
- [11] Фурсова, Ю. В. (2020). Картинна галерея гетьмана Кирила Розумовського у Батурині у другій половині XVIII ст. *Історичний калейдоскоп. (3-11), 32-33*.
- [12] Кіяшко, Л. Г. (2011). Останні роки життя К. Розумовського в Батурині. *Батуринська старовина: Збірник наукових праць. (6), 72- 74*.
- [13] Державний архів Сумської області. Ф. 586. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1 – 25.
- [14] Дегтярьов, С. І. (2011). Майнові документи родини Розумовських (за матеріалами Державного архіву Сумської області). *Сумський історико-архівний журнал. (12-13), 43-53*.